

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В 1944–1946 рр.

© Гулай В.В., 2006

Охарактеризовано національно-політичні пріоритети діяльності Української повстанської армії на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки. Автор окремо розглядає основні напрями боротьби УПА з радянським та нацистським тоталітарними режимами, стосунки з польським військово-політичним підпіллям, підтримку руху поневолених народів Східної Європи, протидії переселенню українського населення з Польщі.

The article covers the national and political priorities of the Ukrainian Rebel Army activity at the final stage of Second World War and during the first post-war years. Author emphasizes main directions of the struggle of Ukrainian Rebel Army against Soviet and Nazi totalitarian regimes, relation with Polish military and political underground, support of the movement of the enslaved people of the Eastern Europe, counteraction against resettlement of Ukrainian inhabitants from Poland.

Обрана тема дослідження має важливе науково-теоретичне та практичне значення. Пошук історичної правди про події шестидесятилітньої давнини потрібен не тільки для вирішення суто наукових проблем, але без цього неможливо сподіватися на порозуміння між учасниками Другої світової війни, які воювали під різними прапорами.

Метою статті є характеристика національно-політичних пріоритетів діяльності Української повстанської армії на завершальному етапі Другої світової війни та в перші післявоєнні роки.

Не вдаючись до докладного аналізу величезної кількості історичної літератури, що присвячена діяльності УПА, дозволимо собі стверджувати, що в поданій автором постановці цю проблему розглянуто вперше. Цілком зрозуміло, що в обмеженій за обсягом статті проблематично розкрити всі аспекти цієї теми, а тому тут прагнемо визначити концептуальну схему та охарактеризувати основні її структурні елементи.

Одним із найважливіших та найпроблематичніших завдань діяльності УПА впродовж вказаного періоду став пошук порозуміння з польським військово-політичним підпіллям в Західній Україні.

Як відомо, вже з літа 1943 р. українсько-польський конфлікт з Волині поширився на Галичину. З початку 1944 р. конфлікт набув рис масових збройних нападів, оскільки обидві сторони – українська і польська – відводили Галичині особливе значення у відбудові державності. Ставлення українського підпілля до польського населення в цей час ілюструється “Інструкцією до відомих командирів відділів” від 9 червня 1944 р., виданою ВО “Буг” УПА-Захід. У ній зазначалося, що треба ліквідувати сильні польські скупчення, знищувати польську верхівку, але не вбивати жінок, дітей, людей похилого віку, членів змішаних польсько-українських родин і українських римокатоликів [6, с. 419].

В реальності вояки УПА не завжди ретельно виконували такі вказівки свого командування. Проте говорити про масштабний терор проти цивільного польського населення з боку УПА не доводиться. Більше того, є чимало свідчень того, що під виглядом вояків УПА спецпідрозділи радянського НКВС проводили винищувальні акції для підживлення конфронтації між поляками та українцями в краї.

Керівництво українського підпілля, у відповідь на тривалу ворожнечу між обома народами, опублікувало в лютому 1944 р. Заклик до українських поліцейських не служити знаряддям німецького імперіалізму, що прагне використовувати польсько-український конфлікт. Автори

Заклику, в якому перелічені різні кривди, заподіяні поляками, критикують “польських імперіалістів”, але, водночас, застерігають українців від будь-яких актів насильства супроти польського народу, тому що німецькі й більшовистські імперіалісти використовуватимуть польсько-український конфлікт у своїх власних інтересах [3, с. 176].

Незважаючи на те, що категорична вимога польської сторони щодо визнання довоєнних східних кордонів Польщі була зовсім неприйнятною для українців, спроби переговорів з метою пошуку платформи для українсько-польського порозуміння тривали. Підсумком українсько-польських переговорів 8–10 березня 1944 р. став спільний Протокол, в якому, зокрема, стверджувалося: “Обидві сторони визнають, що існування самостійних держав, Української і Польської, лежить в інтересі обох народів” і є для їх “тривалого майбутнього історичною необхідністю” та що “мирна нагода польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошукуванні боротьби за самостійність обох народів та непосяганні на землі одної чи другої сторони”, а питання остаточного устійнення кордонів буде вирішене урядами обох суверенних держав [12, с. 157].

Паралельно до українсько-польських переговорів відбувалися радянсько-польські дипломатичні наради за участі альянтів. Результатом переговорів між радянським керівництвом та прокремлівським Польським комітетом національного визволення стало підписання таємного договору від 26 липня 1944 р., за яким лінію Керзона визначали основою повоєнного польсько-радянського кордону з відступами від неї на користь Польщі. Західноукраїнські землі розглядали як об’єкт геополітичної стратегії СРСР, а відтак ОУН і УПА за умов польсько-радянської співпраці опинились у політичній ізоляції та прирікалися на поразку [11, с. 31–32].

За таких обставин спроба польського військово-політичного підпілля у Львові скористатися сприятливою ситуацією на радянсько-німецькому фронті для перебрання під свій контроль міста була приречена на поразку [3, с. 92].

Нова геополітична ситуація – “радянське звільнення” всієї території України; насадження в Польщі прорадянського режиму; встановлення нового радянсько-польського кордону – спричинила до перегляду ідейно-програмних і стратегічних засад в українській політичній думці стосовно польського питання. Так, керівництво ОУН-УПА Львівщини вважало, що співробітництво з польським підпіллям у такій ситуації є насправді можливим, і закликала виступити єдиним фронтом проти зазіхань Радянського Союзу [11, с. 32].

Декларація проводу ОУН від 4 травня 1945 р. закликала український народ продовжити збройну боротьбу проти радянської влади. “Хоча СРСР кинув всі свої сили на ліквідацію внутрішніх фронтів, зокрема для знищення українського самостійницького руху, та український народ весь час від початку війни, веде з успіхом боротьбу проти держави, яка панує над одною шостою частиною світу”- писав О. Дяків-Горновий, крайовий провідник ОУН Львівського краю [9, с. 462].

Окремо варто розглянути ставлення УПА до т. зв. взаємної евакуації українських та польських громадян, яку проводили впродовж 1944–1946 рр. відповідно до угоди, укладеної 16 вересня 1944 р. урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення. УПА позитивно ставилося до того, що територію західних областей України залишала переважна більшість поляків. Разом з тим УПА різко негативно ставилася до переселення українців з їх етнічних земель в Південно-Східній Польщі до УРСР. УПА вдавалася до всіх можливих засобів, щоб припинити чи принаймні призупинити це переселення. Проте УПА на Закарзонні в боротьбі з польськими органами безпеки та Військом Польським, обороні місцевого українського населення зазнала поразки.

Чільне місце серед національно-політичних пріоритетів УПА впродовж всього періоду її діяльності займала підтримка руху поневолених сталінським та нацистським тоталітарними режимами народів.

Наслідком спільної боротьби представників різних національностей у складі УПА та її відповідної організаторсько-політичної роботи стала Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії, що відбувалася 21–22 листопада 1943 р. у с. Будераж Здолбунівського району Рівненської області. У доповідях і прийнятих рішеннях всебічно проаналізовано тодішнє політичне становище, зумовлене війною, вичерпно охарактеризовано німецький націонал-соціал-

лізм, російський більшовизм і на цій основі вироблено конкретні завдання подальшої спільної боротьби поневолених народів Сходу Європи та Азії. Вона націлила поневолені народи Східної Європи і Азії на якісно новий рівень співробітництва – перехід від спільної боротьби у складі УПА до здійснення національних революцій у кожній країні та створення принципово нового ладу, координуючи та об'єднуючи свої зусилля на цьому шляху. По-друге, після розгрому гітлерівців зосередитись на боротьбі проти сталінського тоталітарного режиму [5, с. 72].

Свої цілі УПА роз'яснювала також серед представників інших народів, які внаслідок воєнного лихоліття опинилися в Україні. Зокрема серед військовополонених Червоної армії, яких нацисти постійно використовували для боротьби з УПА. Зокрема в одній із відозв зазначалося: “Поневолені народи Східної Європи і Азії! Зв'яжіться з УПА! Переходьте зі зброєю на бік повстанців! Беріть участь у спільній боротьбі проти імперіалістів! Хай живуть незалежні держави поневолених народів!” [7, с. 194].

У зверненні до росіян наголошувалося на тому, що вихід із теперішньої складної ситуації варто шукати у спільній боротьбі поневолених народів “проти чужих і своїх імперіалістів”, проти “гітлеризму і більшовизму”, за “самостійні держави народів Європи і Азії”, зокрема за відновлення “національної російської держави на своїй етнографічній території” [5, с. 70].

Про масштаби підготовки до створення антитоталітарного фронту поневолених народів свідчать донесення генерал-лейтенанта Іллічова Л. Берії в 1945 р. Згідно з документом керівництво українського визвольного руху планувало антирадянське повстання, яке мало охопити територію Польщі, Румунії, Угорщини та Болгарії. Для реалізації зазначених завдань діячі українського визвольного руху проводили широку інформаційну роботу в країнах Центрально-Східної Європи. Поширювалися спеціальні листівки-звернення до поляків, чехів, словаків та інших народів; їх рідною мовою публікували програмні документи українського визвольного руху, окремими брошурами виходили роботи провідних ідеологів ОУН та УПА про імперіалістичну політику СРСР та його справжнє обличчя [1, с. 87].

Важлива роль у реалізації концепції антитоталітарної революції відводилася пропагандистським рейдам відділів УПА в країни Центрально-Східної Європи. Адже в СРСР та в інших підрадянських країнах за умов тоталітарного режиму, коли населення жило в постійному страху перед репресіями, простого поширення листівок чи підпільної літератури серед народу було занадто мало, щоб підняти його на боротьбу з цією системою. Люди повинні були бачити конкретну збройну силу, що була носієм пропагованих ідей і в разі потреби захистила б їх від сваволі загарбників [1, с. 87].

У цьому зв'язку один із провідних ідеологів ОУН-УПА О. Дяків зазначав: “Засобом затіснення дружби між нами і сусідніми народами з'являються рейди відділів УПА на землі цих народів. Цим шляхом УПА інформує про визвольну боротьбу українського народу та життя в СРСР, активізує революційні протибільшовицькі сили цих народів та підносить протибільшовицькі настрої цих народніх мас, створює практичні передумови для конкретної співпраці цих народів в єдиному протибільшовицькому фронті” [4, с. 127.].

“Тимчасовий устрій УГВР”, “Платформа УГВР”, “Універсал УГВР” – законодавчі документи українського парламенту засвідчували, що ОУН-УПА готова продовжити збройну боротьбу під загальним політичним керівництвом та прагне до мирного співжиття з усіма сусідами на принципах взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу [9, с. 27–41].

У листопаді 1944 р. в одній із відозв УГВР зазначалося, що “український народ:

- а) підготував народи Сходу до визвольної боротьби;
- б) створив практичні можливості для співробітництва поневолених народів у рамках УПА і дозволив брати участь у ній іншим національностям;
- в) український народ став центром організації і творцем спільної визвольної боротьби поневолених народів” [12, с. 250].

Одним із основних напрямків рейдової діяльності УПА був польський, адже там активно діяло потужне збройне підпілля. Вже в травні 1945 р. командування УПА видало наказ, у якому зазначалося: “Серед польського населення проводити зорганізовані рейди відділів, розповсюджу-

вати літературу, проводити сильну пропаганду на предмет спільного визволення всіх поневолених і загрожених большевицько-московським імперіалізмом народів” [14, с. 67].

Один із керівників українського підпілля на Закарпатті В. Галаса в роботі “Рейди і політично-пропагандивна робота серед польського населення” визначав такі основні її завдання:

“1. Піднести до максимального рівня антибільшовицькі настрої в польському середовищі і дати імпульс до активізації безкомпромісної еволюційної боротьби проти Москви і її варшавської агентури в як найширших розмірах.

2. Торувати дорогу ідеї польсько-українського порозуміння на антибільшовицькій платформі і взаємного респектування суверенності обох народів, а одночасно пропагувати ідеї Антибільшовицького Блоку Народів (АБН)” [1, с. 88–89].

Отже, впродовж завершального етапу Другої світової війни та в перші післявоєнні роки в програмах та діяльності Української повстанської армії можна виділити декілька національно-політичних пріоритетів. УПА, чітко визначивши своїм завданням боротьбу за Українську самостійну соборну державу, розгорнула активну боротьбу проти всіх сил, які виступали проти права українського народу на власну незалежність. Численні збройні акції проти нацистського, а згодом і сталінського тоталітарного режимів дали змогу говорити про УПА як про найбільшу підпільну армію в Європі. Особливої уваги заслуговує ставлення УПА до польської Армії Крайової, яка прагнула включення до складу відновленої Польщі так звані “східні креси”. Важливе пропагандистське значення мала підтримка УПА руху інших поневолених народів Східної Європи.

1. В'ятрович В. УПА і реалізація концепції антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи // *Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 11.)* – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. 2. Гулай В.В. Діяльність польського збройного підпілля у Львові (1943–1945 рр.) // *Військово-науковий вісник. – Львів: ЛВІ, 2004. – Вип. 6.* 3. Гунчак Т. Поляки й українці під час Другої світової війни // “І”: Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – 28. – *Волинь 1943: війна за землю.* 4. Дяків О. Українська Повстанча Армія – носій ідей визволення і дружби народів // *Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968.* 5. Замлинський Т.І. Роль Української повстанської армії (УПА) у спільній боротьбі поневолених народів у Другій світовій війні // *Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2005. – № 541.* 6. Запекіляк Л. Позиція польського еміграційного уряду щодо польсько-українського конфлікту на Волині в 1942–1943 рр. // *У пошуках правди: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки”. Луцьк, 20–23 травня 2003 р. / Упор. В.К. Баран та ін. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2003.* 7. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. – Львів, 2000. 8. Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 1. – Кн. 1. 9. Літопис УПА. Т. 8. – Торонто-Львів, 1992. 10. Онишко Л. Програма ООН про реалізацію української національної ідеї // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7.* 11. Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944). – Ужгород: Граджа, 2002. 12. Сливка Ю. УПА і українсько-польське протистояння // *Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. Вип. 11: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004.* 13. Україна в Другій світовій війні у документах // *Зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945): Т. 4 / Упоряд. В.М. Косик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000.* 14. Karta. – 1999. – № 29.